

JOSEF SKULINA

BANATISMY V ČESTINĚ NA ÚZEMÍ RUMUNSKA

1. V dnešním rumunském Banátě, bývalém Sedmihradsku, jež bylo součástí rakousko-uherské monarchie, žijí dodnes Češi, Moravané a Slováci, kteří zde vytvářejí poměrně kompaktní jazykovou kolonii.

Spojitosť mluvy českých a slovenských národnostních menšin v rumunském Banátě s celkem národního jazyka českého a slovenského je už dnes zcela uvolněna a česká i slovenská menšina se podle soustředěnosti sídel i podle sociálního složení asimiluje s rumunským jazykovým prostředím. Proces jazykové asimilace probíhá nejpomaleji v slovenské enklávě, v níž si zachovávají Slováci zvlášť konzervativní ráz nářečí západoslovenských a středoslovenských.¹ V městě Nădlacu mají slovenské gymnázium. Poněkud jiná situace je v české enklávě, v níž žije podle sčítání lidu v Rumunské socialistické republice přibližně 8887 Čechů nebo Pémů, jak jim říkají banátští Rumuni.² V této enklávě proces jazykové asimilace je už mnohem znatelnější, ovšem nikoli takový, že by už směřoval k úplnému zániku češtiny v rumunském Banátě. Záleží zde totiž na tom, do jaké míry jde o osady s kompaktním českým obyvatelstvem, přistěhovalým do bývalého rakousko-uherského Sedmihradsku v 1. pol. 19. století s úkolem doosídlit Vojenskou hranici z r. 1716, či obyvatelstvem smíšeným, v nichž se usadili Češi, Němci, Srbové, Rumuni.

Ža osady s kompaktním českým obyvatelstvem jsou považovány dodnes tyto obce (v závorkách je uveden rok založení): Eibental (Aibental) (1828), Berzáska (Bertzască) (1828), Bígr (Bigăr) (1828), Gerník (Gîrnic) (1826), Rovensko (Ravenscă) (1826), Sv. Helena (Sfînta Elena) (1810), Šumice (Șumita) (1827) — župa Caraș-Severin. Obce se smíšeným obyvatelstvem: Nová Ogradena (Ogradena Nouă) (1828) — župa Mehedinți; Klopodie (Clopodia) (1862) — župa Timiș; Nová Báňa (Baia Nouă) (1828) — župa Caraș-Severin; Velký Pereg (Peregul Mare) — župa Arad; Najkaransebeš (Caransebeșul Nou), Župa (Jupa) — župa Caraș-Severin³.

Dále k nim patří: Ješelnice (Eșelnița), Plaviševice (Plavișevita) a Župalník (Jupalnic) — župa Mehedinți.⁴ Přitom nelze opomíjet skutečnost, že v rumunském Banátě jsou též obce, do nichž se přistěhovali Češi z výše uvedených vesnic. Jsou to: Oršava (Orșova) — župa Mehedinți, Herkulánovy Koupele (Băile Herculane), Kozla (Cozla), Lubková (Liubcova) — župa Caraș-Severin.

Tato složitá kolonizační situace — vnější a vnitřní — nutí jazykovědce k opatrnosti, neboť v českých osadách (viz výše) dochází nejen k vyrovnávání diferenčních

¹ Tato nářečí popsala v rkp. práci S. Nița-Armașová z katedry jazyka českého a slovenského na filozofické fakultě bukureštské univerzity, již chystá k otištění. Za informaci děkuji univ. prof. dr. Jos. Štolcovi, DrSc, z Jazykovědného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislavě, který je recenzentem monografie.

² Srov. Gh. Ciplea, *Rumunské prvky v českých banátských nářečích v rumunském Banátě*, *Slavia* XL, 1971, s. 211—219.

³ Srov. v c. op., pozn. 2, s. 211.

⁴ Srov. C. Coșuțová—M. Vulpeovă, *Graiu din zona „Porțile de Fier,”* Bukurešť 1973, s. XIV.

nářečních prvků českých (Šumice), respektive českých a moravských (Klopodie), nýbrž k vzájemnému ovlivňování jazyků příbuzných (češtiny a srbštiny) i nepříbuzných (češtiny, rumunštiny a němčiny).

Protože nelze předložit problematiku vzájemného ovlivňování jazyků v celé šíři, všimneme si zde toliko tzv. banatismů v „rumunské češtině“ osady Šumice. Děje se tak proto, že v této obci byl shromážděn relativně úplný materiál ve všech jazykových plánech a byly pořízeny bohaté magnetofonové nahrávky spontánní mluvy. Vzhledem k tomu, že jde o vesnici, která leží vysoko v jižních Karpatech (650 m nad mořem) a je i jinak vzdálena daleko od českých obcí (nejbližší je Rovensko ve vzdálenosti 50 km), nelze zde chápat bilingvismus jako masový jev, zejména u příslušníků nejstarší generace. Mnohé ženy neumějí mluvit rumunsky vůbec. Přesto skutečnost je taková, že většina mužů prošla vojenskou službou v rumunské armádě (mnozí z nich osvobodovali v letech 1944—1945 československé území) a příslušníci mladší generace jsou už bilingvní (mluví česky a rumunsky).

Pod pojmem „banatismus“ chápeme nejen výpůjčky z rumunštiny, zejména rumunštiny banátské, ale též z jazyků jiných (srbocharvátštiny, němčiny, respektive turečtiny), pokud se nám je podařilo zjistit.⁵

2. Banatismy se nejzřetelněji uplatňují v lexiku a dotýkají se různých okruhů života (místního a domácího prostředí, hospodářství, zemědělské práce, přírody apod.), toponymie, zvláště správního zřízení, techniky a mechanizace. Lexikální materiál uvádíme v abecedním seřazení, jak byly banatismy převzaty z jednotlivých jazyků.

3.1. Lexikální výpůjčky z rumunštiny. Náleží k nim: *alimentar* (rum. alimentară) „obchod“, *abator* (rum. abator) „jatk“, *aragaz* (rum. aragaz) „podzemní plyn“, *arpagáš* (rum. arpacaş) „kroupy“, *azutor* (rum. ajutor) „pomoc“; — *bek* (rum. bec) „žárovka“, *barijera* (rum. barieră) „závory“, *burlan* (rum. burlan) „okapová rouha“, *buriják* (rum. buriu) „soudek“, *borkán* (rum. borcan) „hrnec“, *borđuš* (rum. bordeiaş) „světnice“, *brosák* (rum. broască) „žába“; — *cap* (rum. Țap) „kozol“, *cigaje* (rum. țigaie) „kastrol“, *cujska* (rum. Țuică) „slivovice“; — *černala* (rum. cerneală) „inkoust“; — *fara frekvenca* (rum. fără frecvență) „dálkové studium“, *folosit* (rum. a folosi) „užívat“, *furka* 1. (rum. furcă) „vidly“, 2. (rum. furcărie) „vřetení“; — *glastra* (rum. glastră) „váza“, *geljata* (rum. găleată) „hrotek na dojení ovčího mléka“, *grapa* (rum. groapă) „jáma“; — *chamuri* (rum. hamuri) „oprat“; — *kalorifer* (rum. calorifer) „elektrická kamínka“, *kapra* (rum. capră) „koza“, *kapre noua* (rum. capra nouă) „druh dětské hry“, *kolectiva* (rum. colectivă) „zemědělské družstvo“ *koleš* (rum. colesă) „kukuřičná kaše“, *kozonač* (rum. oazonac) „vánočka“, *kumparativa* (rum. cooperativă) „spotřebitelské družstvo“, *kursa* (rum. cursă) „autobus“, *kuplovat* (rum. a cupla) „vázat“; — *lák* (rum. lac) „jezero“, *lapťarie* (rum. lăptărie) „mlékárna“, *lamorte* (rum. a lámuri) „vysvětlit“, *liber* (rum. liber) „volný“; — *magrin* (rum. măgrin) „akát“, *mašina de skrije* (rum. mașină de seria) „peací stroj“, *mašina de kusut* (rum. mașină de cusut) „šicí stroj“, *marcarije* (rum. mortăciune) „mrchoviště“, *morar* (rum. morar) „mlynář“, *moša* (rum. moașă) „porodní babka“, — *nepot* (rum. nepot) „vnuk“, *ņepota* (rum. nepoată) „vnučka“; — *oftika* (rum. oftică) „souchotiny“; — *pázník* (rum. păzitor) „polní hlídač“, *pazanterna* (rum. pazitoare) „strážnice“, *petrčera* (rum. petrecere) „druh dětské hry“, *pičováta* (rum. picior) „druh dětské hry“, *pitnije* (rum. pînie) „nálevka“, *pirš* (rum. pișă) „kozol“, *pršit se* (rum. pițci) „koza se honí“, *picigoj* (rum. pițigoi) „sýkorka“, *plimbat* (rum. a se plimba) „procházet se“, *pojana* (rum. poiană) „mytina“, *pomána porkuluj* (rum. pomană porcului) „zabijačka“, *porčela* (rum. poreolă) „předdívka“, *primare* (rum. primar) „starosta“, *priza* (rum. priză) „elektrická zásuvka“, *Port de Fije* (rum. Porțile-de-Fier) „Železná vrata“, *pruna* (rum. prună) „švestka“, *pumpjer* (rum. pompier) „hasič“; — *rešeň* (rum. reșou) „elektrioký vaříč“, *rasăt* (rum. rasăd) „zemní přísada“; — *sat* (rum. sat) „vesnice“, *sfatul komunal* (rum. sfatul comunal) „místní národní výbor“, *sfatul popular* (rum. sfatul popular) „MNV“, *smida* (rum. smidă) „vykácené místo v lese“, *samurastru* (rum. samurasla) „nemanželské dítě“, *sekuritač*

⁵ Srov. St. Stojkov, *Govorăt na selo Bešenov v Banat*, Bălgarski ezik X, 1960, s. 388.

(rum. securitate) „státní bezpečnost“, *skapat* (rum. a scăpa) „odejít“; — *șantijeri* (rum. șantier) „stavaniště“, *șobolan* (rum. șobolan) „potkan“; — *turek* (rum. turc) „dyně“, *tragula* (rum. tragula) „trubice k čepování kořalky ze sudu“; — *vadra* (rum. vadră) „putýnka“, *vižulije* (rum. vișulie) „vánice“, *vintuze* (rum. ventuză) „baňka“, *vjezur* (rum. vjezure) „jezevec“; — *zama* (rum. zeamă) „polévka“; — *žudec* (rum. județ) „okres“, *žudikátor* (rum. judecator) „soudce“.

3.2. Lexikální výpůjčky z banátského rumunského nářečí. Náleží k nim: *fajna* (rum. fajná) „kukuřičná mouka“, *šajka* (rum. șaiță) „lehký člun“.

3.3. Lexikální výpůjčky z rumunštiny a srbštiny. Náleží k nim: *cărina* (rum. țară, srb. cārina) „země“, *čorba* (tur., rum. ciorbă, srb. čorba) „polévka“; — *drum* (tur., rum., srb. drum) „cesta“; — *frizider* (rum. frigider, srb. frižider) „lednička“; — *găzda* (rum. găzdas, srb. gâzda) „hospodář“, *gornik* (rum. gornic, srb. gōra) „hajný“; — *hám* (rum. ham, srb. hám) „chomout“; — *jorgan* (tur. yorgan, srb. jōrgan) „prošívaná pokrývka“; — *krťák* (rum. crăciag, srb. krčág) „džbánek“, *kasapir* (rum. căsăpie, srb. kăsap) „řezník“, *krošna* (rum. crosnă, srb. krōsna) „tkalcovský stav“, *krpaš* (rum. cîrpaci, srb. krpă) „švec“, *kazan* (rum. cazan, srb. kâzan) „kotel“, *kamion* (rum. camion, srb. kamiōn) „nákladní auto“, *kanta* (rum. canița, srb. kanta) „vědro“, *kočijaš* (rum. cocie, srb. kočijaš) „kočí“, *kamin kultural* (rum. cămin cultural, srb. kâmin) „kulturní dům“; — *margarete* (rum. margaretă, srb. margareta) „kopretina“, *muroň* (rum. moroiu, srb. moroň) „můra“; — *otar* (rum. hotar, srb. kōtar) „mez“, — *rakita* (rum. răchită, srb. rākita) „jáva“, *razboj* (rum. război, srb. rāzboj) „tkalcovský stav“; — *sărma* (rum. sarma, srb. sārma) „sekané maso v zeleném listě“, *sapa* (tur., rum. sapa, srb. sápa) „motyka“.

3.4. Lexikální výpůjčky ze srbštiny. Náleží k nim:

bazar (tur., srb. bazar) „tržiště“, *bulvan* (srb. bálvan) „kmen“; — *kožuhar* (srb. kožuhar) „kožešník“, *koterice* (srb. kōtarica) „nůše“; *rakije* (srb. rākija) „kořalka“; — *tuluš* (srb. tūluz) „kukuřičný klas bez zrna“; — *žigerice* (srb. džigerica) „osrdí z poraženého dobytka“.

3.5. Lexikální výpůjčky z němčiny. Náleží k nim:

avuzlok (něm. Auslage) „výkladní skříň“; — *biřtle* (něm. Würstel) „uzenky“; — *colt* (něm. Sockel) „podezdívka“, *curuk* (něm. zurück) „zpět“; — *faleš* (něm. Falsch) „klam“, *futra* (něm. Türfutter) „dřevěné ostění u dveří“, *fund* (něm. Fund) „spodnice vozu“, *flok* (něm. Pflock) „hraniční kámen“, *furt* (něm. furd) „stále“, *fabrika* (něm. Fabrik) „továrna“; — *gver* (něm. Gewehr) „puška“, *gripa* (něm. Grippe) „chřipka“, *gaňk* (něm. Gank) „síň“, *grunt* (něm. Grund) „hospodářská usedlost“; — *hutvajd* (něm. Hutweide) „pastvina“; — *jochi* (něm. Joch) „jařma“; — *krchov* (něm. Friedhof) „hřbitov“, *kvartir* (něm. Quartir) „byt“, *kisna* (něm. Kiste) „bedna“; — *ksicht* (něm. Gesicht) „obličej“, *krofna* (něm. Kropfen) „koblíha“; — *linir* (něm. Lineal) „pravitko“, *lichtář* (sthn. rihtāri) „starosta“, *linije* (něm. Linie) „řada“, *lumero* (něm. Nummer) „číslo“; — *melšpaje* (něm. Mehlspeise) „moučník“, *magazije* (něm. Magazin) „hasičská zbrojnice“, *mašina* (něm. Maschine) „mlátička“; — *oringle* (něm. Ohrring) „náušnice“; — *papindekl* (něm. Pappendeckel) „lepenka“, *perijoda* (něm. Periode) „období“, *post* (něm. Posten) „stráž“, *paradajs* (něm. Paradiesapfel) „rajské jablčko“, *platforma* (něm. Platte) „platoňák“, *pucovat* (něm. putzen) „čistit“, *pjac* (něm. Platz, maď. pjac) „náměstí“; — *ranti* (něm. Rand) „okraj“, *rinn* (něm. Rinne) „okapová rouha“; — *stružoch* (něm. Stroesack) „slamník“; — *špice* (něm. Spitze) „hrot“, *šteker* (něm. Stecker) „zástrčka“, *špajzen* (něm. Speise) „spížírna“, *štanđlik* (něm. Ständer) „kád“, *štelđt* (něm. Gestell) „police“, *šutr* (něm. Schotter) „štěrk“, *šuster* (něm. Schuster) „švec“, *šlajf* (něm. Schleife) „brzda“, *štrejchuvat se* (něm. streichen) „honit se“ (o kobyly), *šteruvat* (něm. stören) „honit se“ (o ovci), *šanec* (něm. Schanze) „násep“, *šporhert* (něm. Sparherd) „sporák“, *šif* (něm. Schiff) „lod“, *šári* (něm. Schar) „řada“, *štrikuvat* (něm. stricken) „plést“; — *tafuvtiň* (něm. Tafel) „deska ve dveřích“, *tabul* (něm. Tafel) „deska od stola“, *trichtiň* (něm. Fülltrichter) „nálevka“; — *untrhōlt* (něm. Unterhaltung) „zábava“; — *vuřt* (něm. Wurst) „salám“, *veknchleba* (něm. Wecke) „bochník“; — *žengruta* (něm. Erdkrötte) „ropucha“.

4. Ale ani oblast mluvnicá české řeči v rumunském Banátě není mimo vliv rumunštiny a ostatních jazyků, jimiž se mluví na Balkáně. Nejřetelněji se to jeví v přejímání mluvnických výrazů, jako jsou příslovce, spojky a citoslovce. Vliv rumunštiny na češtinu v rumunském Banátě je dále patrný v tvoření hybridních frazeologických kalků.

5. Tak se vyskytá mluvnický výraz *barim* (rum. barem, srb. barem) ve funkci příslovce: *dábich moch a bilo bi třeba, tak bich se šel pođivat, barim* (alespoň) *abich*

viděl, jak to v Čechách vypadá (V. Kalina, nar. 1923 v Šumici).⁶ Adverbium *baš*, *bašt* (rum. ba, baș, srb. bāš) má veskrze citové zabarvení: *a tak sme se s tím lupkali, abí to šlo kepředu, baš* (vždyť) *mi jeden čas nepsal* (H. Kalinová, nar. 1913 v Šumici); *já nevím co, bašt* (však) *taki lidi maji kořalku na svatou Anu* (M. Kalinová, nar. 1945 v Šumici); *koleš je s kokorični mouki, baš* (ano), *to vaří se* (H. Kalinová, nar. 1913 v Šumici). Často se vyskytá v záporu *nebaš*, ale ve významu přitakacím: *nebaš, nebaš* (ano), *pomatuju si* (A. Sýkorová, nar. 1884 v Šumici). Mluvnický výraz *mai, mau* (rum. mai, srb. ma) se objevuje ve funkci zesilující částice: *ta mladá chasa, ta sbírá těž, mau* (dokonce) *je ten mladej nedvěd* (Fr. Sýkora, nar. 1945 v Šumici), ve funkci důvodové spojky: *tak sme šli i mi, mau* (protože) *sme Češi* (V. Kalina, nar. 1914 v Šumici). Z rumunštiny byla převzata příslovce *nafoj* (rum. înapoi) a *stúnapo* (rum. stai înapoi): *uš se front přetřch a nafoj* (zpět) *nám řekli Rumuni; stúnapo* (nazpět), *to je uš rumunski a tak uš to máme covvni dozadu* (Jul. Kalina, nar. 1912 v Šumici). Běžná jsou rovněž rumunská citoslovce *hájda* (rum. haida), *hok* (rum. hois) a *čá* (rum. cea): *kdiš chcete, tak jí řeknete hájda* (dále) *Prijana a vona de dopředu a potom doleva hok a doprava čá* (Jul. Kalina, nar. 1912 v Šumici). Zajímavé je hybridní frazeologické rčení *nejni karče, nejni parče*, které vzniklo podle rumunského modelu *cine n-are carte, n-are parte*. Toto rčení se vyskytá v banátské rumunštině. Srov. *ai carte, ai parte* (máš-li vzdělání, dostaneš se daleko).⁷

6. Shrnutí. Dotkli jsme se dvou jazykových složek, lexikální a syntaktické, v „banátské češtině“ na území Rumunska. Nešlo nám o zachycení dalších jazykových složek — hláskoslovné, tvaroslovné —, v nichž by bylo možno ukázat na vliv rumunštiny a tím i rozšířit problematiku banatismů. Ale i tak je vidět, že banatismy lexikální a frazeologické v češtině na území Rumunska pomáhají odkrývat sblíživání dvou geneticky nepřibuzných jazyků — češtiny a rumunštiny —, kdy se čeština podřizuje rumunštině. Přitom nejde o násilnou asimilaci, nýbrž o asimilaci přirozenou, při níž mají nemalou úlohu činitelé mimojazykí (společnost, kultura, státní administrativa aj.). Nejzřetelněji probíhá ovlivňování češtiny rumunštinou ve složce lexikální, frazeologické a syntaktické. Děje se tak proto, že v oblasti pojmenování nových skutečností (termíny) čerpá čeština z rumunštiny (*aragaz* „podzemní plyn“, *bek* „žárovka“, *fara frekvenca* „dálkové studium“, *kalorifer* „elektrická kamínka“, *kolektiva* „zemědělské družstvo“, *kursa* „autobus“ aj.). Nové termíny jsou veskrze adaptovány a přizpůsobovány hláskoslovně i slovtvorně češtině (*kumparativa* — kooperativa, *muroš* — moroiu, *ňepot* — nepot, *kočijař* — cocie, *krpaš* — cîrpaci, *páznik* — păzitor, *buriják* — buriu, *fanina* — fajna, *sekuritač* — securitate, *kasapír* — căsăpie). Neméně pozoruhodné je tvoření hybridních frazeologismů (*nejni karče, nejni parče*).

Toto pozorování, jak byla o něm řeč výše, náleží do oblasti bilingvismu, kdy se čeština nalézá v izolovaném prostředí, vzdáleném od českého národního jazyka. I když se bilingvismus netýká všech mluvčích a nelze o něm tvrdit, že je zde jevem hromadným, přece odhalení banatismů má význam pro poznání obecných záko-

⁶ Při srovnávání mluvnických výrazů bylo použito těchto pomůcek: *Gramatica limbii române I, II*, Bukurešť 1963; Ant. Křečan, *Cvičebnice rumunštiny II*, Praha 1960; I. I. Tolstoj, *Serbsko-chorvatsko-ruský slovar*, Moskva 1950.

⁷ Za tuto informaci děkuji dr. M. Vulpeové z Ústavu fonetiky a dialektologie Rumunské akademie věd. Při hodnocení rumunského materiálu mi pomohla značnou měrou též M. Gutnová z katedry českého a slovenského jazyka FF v Bukurešti.

nitostí migračních procesů. Při jazykovém kontaktu češtiny v rumunském Banátě s rumunštinou jako jazykem kulturním a administrativně správním nejde o interferenci obou jazyků existujících autonomně vedle sebe, nýbrž o bilingvní asimilaci. Čeština má při kontaktu s rumunštinou aktivní úlohu.⁸⁾

Výzkum „banátské češtiny“ má dalekosáhlý význam v oblasti obecné jazykovědy, zaměřující se na šetření vzájemných jazykových kontaktů a různých forem bilingvismu, jež způsobují strukturální přeměnu jazyka přijímacího. Není proto divu, že moderní lingvistika věnuje zvýšenou pozornost studiu jazykových výpůjček v oblasti lexikální a hláskoslovné, jakož strukturální přeměně v oblasti tvaroslovné a syntaktické.⁹⁾

БАНАТИЗМЫ В ЧЕШСКОМ ЯЗЫКЕ НА ТЕРРИТОРИИ РУМЫНИИ

В данной статье объясняется проблематика т. наз. активного билингвизма, которым пользуются чешские переселенцы, живущие до сих пор на территории румынского Баната (с. Шумица, loc. Șumița, jud. Caraș-Severin). Чешские колонисты говорят не только на родном чешском языке, но владеют уже хорошо румынским языком — как языком культурным и административно-государственным. Под названием „активного билингвизма“ разумеется здесь продукт функционирования чешского языка в определенных социальных условиях, проявляющихся в конкретных языковых фактах, в нашем смысле в т. наз., банатизмах. Банатизмами разумеются разные заимствованные слова румынские, сербохорватские, немецкие и др., принятые в чешский язык путем языковых контактов в конкретных общественных условиях в области лексики (*aragaz, bek, fara frekvenca, pázitor, práza*), фразеологических единиц (*nejni karče, nejni parče*), грамматических выражений (*barim, bašt, mau*) и междометий (*hajda, ča, hok*). На основе конкретного языкового материала представляются пути активного билингвизма, направленного на структурную трансформацию языка, которая интересует общую лингвистику

⁸⁾ Srov. Boh. Havránek, *Zur Problematik der Sprachmischung*, TLP 2, Praha 1966, s. 81–95.

⁹⁾ Srov. *Verhandlungen des 2. Internationalen Dialektologenkongresses I, II*, Wiesbaden 1967, 1968, v redakci L. E. Schmitta; sb. *Problemy dvujazyčija i mnogojazyčija*, Moskva 1972; sb. *Studia balkanica bohemoslovaca*, Brno 1970. — Za cenné informace o „banátské češtině“ v Šumici děkuji bývalému českému učitelu Fr. Sýkorovi ze Šumice.

